

BOSNA HERSEK’TE TÜRK VARLIĞININ SÖZLÜ KÜLTÜR ORTAMINDAKİ İZLERİ

Hicran KARATAŞ¹

Özet

Kültürel mirasın, tecrübe edilmiş bilginin, törelerin ve davranışların, tarihi vakalara dair belleğin sözlü kültür ortamı ürünlerinden halk türküleri içinde ezgi eşliğinde arşivlendiği bilinen bir gerçektir. Bu bağlamda halk türkülerinin temel işlevlerinden birinin, türkü metni ve icrası aracılığıyla sözlü tarih birikiminin kuşaktan kuşağa aktarılması olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Türkü metninin ve metnin ihtiva ettiği sözlü tarihe dair bilginin bir ezgi eşliğinde söylenmesiyle toplumsal bellekte bilgi canlı bir şekilde kalabilmektedir. Türküler bu özelliğiyle ritmik bir arşiv belgesi özelliğinde olup türkü metinlerinden hareketle hem halkbilimsel verilere hem de, kaydı sözlü bellek tarafından tutulmuş tarihi malumata ulaşmak mümkündür. Bu çalışmada Bosna tarihinin bir bölümünü ihtiva eden “Türki-i Bana Luka Kal’ası” isimli türkü bir sözlü tarih vesikası olarak ele alınacak ve bu vesikadan hareketle Bosna’daki Türklük tarihinin izleri sürülecektir.

Anahtar Kelimeler: Sözlü Tarih, Yazılı Tarih, Türkü, Balkan Sahası, Bosna Hersek, Sözlü Vesika

THE TRACES OF TURKS IN THE ORAL CULTURE OF BOSNIA- HERZEGOVINA

Abstract

It is known that the cultural legacy, traditions and behaviors, the knowledge which has been drawn from experience, historical events in collaborative memories are archived in folk songs which are a part of the oral culture. Therefore one of the functions of the folk songs is to pass down the knowledge from generation to generation. The knowledge about the oral culture in the texts of the folk songs has a place in the collaborative memory. Due to its features, the folk songs have the characteristics of a rhythmic archive and it is possible to achieve folkloric and historical data through folk songs. In this study, the “Türki-i Bana Luka Kal’ası” folk song which includes a part of the

¹ Araştırma Görevlisi, Hacettepe Üniversitesi Türk Halkbilimi Anabilim Dalı, karatashicran@gmail.com

Bosnian history has been analyzed as an oral history document and the traces of Turkish history in Bosnia in the framework of this document has been discussed.

Key Words: Oral History, Traditional Written History, Folk song, Balkan Area, Bosnia Herzegovina, Oral document

Balkan Coğrafyasındaki Türklük Tarihi ve Bosna Hersek

Balkan coğrafyasında Türklerin Hunlardan günümüze uzanan süreçte var oldukları bilinmektedir². MÖ. 800'lü yıllarda Karadeniz'in kuzeyine, Avrupa'ya ve Balkanlara yapılan göçler sahanın Türkleşmesinde büyük önem oynamıştır. "*Hun Türklerinin MS II. yüzyılda Karadeniz'in kuzeyinde Azak Denizi ile Ten ve Özi ırmakları arasında yaşıyor olduğu bilinmektedir*" (Kurat 1972: 12). Söz konusu göçler Türklerin Balkanlar'da devlet kurmak suretiyle varlığını sürdürmelerinde ilk adım olmuştur. Anadolu Türklerinin Balkanlara ilk yerleşmesi, Selçuklulardan Kaykavus'un Bizans'a kaçıp sığınması hadisesiyle ilgili olup, Bizans imparatoru Mihail ona ve askerlerine yerleşmek üzere Dobruca ilini tahsis etmiştir. Bunun üzerine Anadolu'dan kendisine taraftar olan bir kısım Türkmen gruplar Sarı Saltuk Dedeyle birlikte Balkanlara geçmişlerdir (Okiç 1952: 52).

Osmanlı Devleti zamanında, Balkanlarda ilk fetih 1352'de Orhan Gazi zamanındadır. 1453'te bölgenin siyasi ve dini merkezi İstanbul'un da fethiyle Balkan yarımadasıyla Anadolu kesintisiz şekilde birbirine bağlanmış oldu (Karpas 1992: 28-29 ; Jelavich 2006:33). Balkanların Türkler tarafından iskânı özellikle 14. yüzyılda kitleler halinde gerçekleşmiştir. Bu cümleden olarak Bosna Hersek de 1463'te Fatih Sultan Mehmet'in başlatmış olduğu fetihlerle (Jelavich 2006: 29) Osmanlı topraklarına katılmıştır. Fatih Sultan Mehmet tarafından bir bölümü fethedilen Bosna, 1528 Sultan Süleyman tarafından tamamen Osmanlı hâkimiyeti altına alınmıştır. "*Önceleri, Rumeli Beylerbeyliğine, akabinde Budin Beylerbeyliğine bağlanan Bosna Sancağı 1585'ten itibaren Eyalet statüsüne getirilmiştir. Bu dönemde birinci sınıf eyalet statüsünde bulunmakla beraber ilaveten Avrupa içlerine akınların yapıldığı askeri bir üst konumunda bulunmuştur. Hem sosyal hayatlarına hem de dini inanç ve özgürlüklerine müdahale edilmemekle birlikte, imar edilmeye başlanan eyalet mamur bir seviyeye ulaştırılmıştır*" (Türk Ans C. VII: 359-365). Bosna Eyaletinde Türkler, Müslümanlar ve konargöçer aşiretler, Hıristiyan ve Musevi halklar, şehirlerde, sancaklarda ve

² Batı Avrupa Hunları'nın 378 baharında Tuna nehrini geçerek Avrupa içlerine yapmış oldukları fetihler ve bu fetihlerin sonuçları için Kafesoğlu,1997: 71-83, ayrıca konuyla ilgili teferruatlı bilgi için Neméth, 1966.

köylerde yaşarlar. Şehirlerde ticaret ve sanayi gelişmiştir. Sancak ve köylerde tarım; konargöçerler arasına hayvancılık önemli geçim kaynakları olmuştur. Eyalet önemli bir uluslararası ticaret merkezi konumundadır. Türk idaresi altındayken medreseleri, camileri, çarşıları, imaretleri, kaleleri, bedestenleri ve dükkânları ile Bosna zengin bir eyalettir (Yıldırım 2003: 146).

Hunlardan başlayarak sahaya yapılan göçler ve akınlarla Türk kültürü öğelerinin de hem Avrupa hem de Balkan sahasına geçişi için elverişli ortamlar oluşmuştur. Anadolu sahasından Balkanlara uzanan süreçte genel anlamıyla Balkan sahasında özeldir ise Bosna'da Türk halk kültürüne has gelenek ve görenekler, Türk yeme içme kültürü, Türk-İslâm mimarisine has (cami, hamam, medrese, tekke, türbe vb) eserler, Türk diline mahsus kelimeler ve daha birçok kültür unsuru Balkan/Bosna halk hayatına katılmıştır. Sözlü kültür ortamındaki tekerleme, bilmece, masallar, halk hikâyeleri ağıtlar ve türkülerin yaşatılan örnekleri de Bosna'daki Türk varlığının örnekleri arasında yer almaktadır. Sözlü kültür ortamında nesilden nesile aktararak toplumsal bellekte muhafaza edilmek suretiyle bugüne ulaşan bu neviden sözlü yaratmaların bir özelliği de tarihi bilgiyi ritim eşliğinde içermesiyle sözlü birer vesika olmalarıdır. Bu cümleden olarak Avusturya'nın Bosna Banya Luka Kalesini muhasara altına alması sırasında, muhtemelen vakalara şahit olan bir âşık tarafından yakılan Türki-i Bana Luka Kal'ası³ metni sözlü vesika olarak değerlendirilecektir.

Banya Luka Kalesi Türküsü ve Bosna Tarihi

Banya Luka Kalesi Türküsü, Banya Luka Kalesi'nin 1736-1739 yılları arasında Avusturya askeri tarafından muhasara altına alınmasının tasvirini anlatmaktadır. Sözü geçen türkü, Avusturya'nın Ruslarla Osmanlı Devletine karşı gizli bir ittifakına güvenerek Bosna Eyaletini kuşatmasının sözlü vesikalarından yalnızca biridir.⁴ 1736-39 yılları arasında Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında vuku bulan savaflara şahit olan Ömer Bosnavi'nin, "Tarih-i Bosna der Zaman-ı Hekimoğlu Ali Paşa" isimli eserinde sözü edilen savaflar ve dönemin çarpıcı olayları teferruatlı bir şekilde tasvir olunmaktadır. Türkünün yakıldığı Banya Luka Kuşatmasını da içeren bu eser sözlü tarih vesikamızın yazılı metinlerle paralelliği

³ "Türki-i Bana Luka Kal'ası", türkü metni haricinde günümüz Türkçesindeki karşılığı esas alınarak, metin içinde Banya Luka Kalesi Türküsü olarak zikredilecektir.

⁴ Bana Luka Türküsü, Saray Türküsü, İzvornik Türküsü, Nazm-ı Diğer başlıklı ve incelediğimiz türkü metninin başka bir varyantı olan Bana Luka Kalesi Türküsü (Hasan,1987:119-121) Avusturya'nın Bosna kuşatması sırasında yakılan türkülerin başlıcalarıdır. İlk üç türkü Sayın Prof. Dr. Dursun Yıldırım'ın "Balkan Üçlemesi ve Tarih" başlıklı makalesi içinde sözlü tarih metinleri olarak ele alınarak yazılı ortam tarih metinleri ile örtüşmeleri bakımından her birinin birer sözlü tarih belgesi olduğu vurgulanmıştır. Detaylı malumat için bakınız: Yıldırım , 2003: 144-160.

bakımından ölçü olarak kullanılacaktır. Türkü metni içinde, Avusturya askerlerinden yer yer nemçe, nemçelü, kâfir, Nemçe hayını, mel'un, mel'un bin mel'un şeklinde bahsedildiği göze çarpmaktadır.

Banya Luka Kalesi türküsünün “*Bakdılar feryadçı geldi Bana Luka Kal'a'dan*” dizesinden hareketle, türküyü yakan aşığın, Banya Luka Kalesi muhasarasının kaldırılması sırasında olayların gidişatına tanık olan biri ya da Bosna Eyaleti Valisi Hekimoğlu Ali Paşa'nın mahiyetindeki askerlerden biri olması kuvvetle muhtemeldir.

Osmanlı Devleti'yle barış halinde olan Rusya'nın Osmanlı topraklarına saldırdığı haberleri yayılmaya başlayınca Bosna Eyaleti'nden beş bin yaya ve atının İstanbul'a hareket etmesinden haberdar olan Avusturya'nın Ruslarla gizli anlaşmasına güvenerek Osmanlı Hükümeti ile anlaşmasını bozması ve Bosna'yı işgali “Nakz-ı ahd eyledi Nemçe gör nice etdi gurur” sözleriyle sözlü vesikamızda kayda geçirilmiştir.

Sözlü ortam tarih yazıcılığının , yazılı ortam tarih yazıcılığı kadar güvenilir bilgiler ihtiva edebileceği ve dahi bazen yazılı tarihin kaleminin yazmadığı ya da yazmamayı yeğlediği bilgilerin de sözlü tarih vesikaları üzerinden izinin sürülebileceği bilinen bir gerçektir⁵. Bu tür durumlar söz konusu olduğunda sözlü ortam tarih vesikalarının yazılı ortam tarih yazıcılığı mahsulü metin ve belgelerdeki boşlukların doldurulmasında önemli bir rolü bulunmaktadır⁶

Sözlü ortam tarih yazıcılığına örnek teşkil eden Banya Luka Kalesi türküsü yalnızca Avusturya'nın Banya Luka Kalesi'ni muhasarasını tasvir etmekle kalmamaktadır. Kale içinde dara düşmüş halkın sosyo-kültürel durumları, psikolojik vaziyetleri, Banya Luka ve çevresine dair coğrafi yerleşkeleri ve mühim yerlere dair (Lebuçe sahrası, Sava nehri, Karaul, Yayçe kalesi, Gülhisar, Sitniçe, İzmiyan vb) malumatı da ihtiva etmektedir. Diğer yandan, Bosna/Banya Luka halkının Osmanlı hükümetine olan tavrının, bağlılığının ve güveninin de sözlü kültür ortamındaki izdüşümü durumundadır. Osmanlı Devletine bağlı buldukları süre

⁵ Yazılı tarih metninin, vakayı kaleme alanların öznel yargılarını ve vakaya karşı kendi ön kabul ve değer yargılarını yansıtmak zafiyetinde bulunabileceği bilinen bir gerçekliktir. Bu cümleden olarak Uluslar arası tarih yazıcılığı metnlerini kaleme alanların kişisel ön kabulleri ile Osmanlı Devletine başkaldıran Ermenilerin tedbiren göçe tabii tutulması Sözde Ermeni Soykırımı olarak adlandırılmaktadır. Buna karşın yine aynı taraflı kalemlerin yazmış oldukları tarih metnlerinde Rusya toprakları içindeki Revan Hanlığındaki Türkleri vatanlarından sürmek suretiyle uzaklaştıran boşalttığı Revan topraklarına İran sahası Ermenilerini yerleştiren Rusya'nın Türklere reva gördüğü zulüm ise görmezden gelinmektedir. Yazılı tarihin göz ardı ettiği bu zulümü sözlü kültür ortamı tarih metnleri kayda geçirmeyi başarmış, hüznü ezgisi eşliğinde bu zulüm sırasında yaşananlar bugüne dek ulaşmıştır. Revan türküsünün sözlü dokusu içinde yaşayan tarih ise gerçekleri vakaya şahit olanların gözünden ve dilinden anlatılmaktadır. Bu yönüyle sözlü ortam tarih yazıcılığı mahsulü olan bu sözlü vesikalar belgeden daha da kat'i belge niteliği ile karşımıza çıkmaktadır (Türk toprağı Revan hanlığından Ermeni Erivan'a Rusların yaşattığı zulümün sözlü vesikası Revan Türküsü için bakınız: Günay, 2008:359-360)

⁶ Sözlü ortam tarih yazıcılığına dair sözlü vesikaların yazılı belgelerdeki boşlukları doldurarak yazılı ortam tarih yazıcılığında önemli ve köklü değişikliklere yol açması ile ilgili olarak bakınız: Ryant, 1988: 560.

içinde ulaşmış oldukları refah seviyesi ve hoşgörü ortamı şüphesiz bu tavır ve yaklaşımların temelindeki ana dinamiklerdir.

Banya Luka Kalesi türküsü iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, Avusturya (Nemçe) ordusunun Banya Luka Kalesi'ni kuşatması ve bu kuşatmanın çetin tasvirinden oluşmaktadır. Bu bölümde, kale içinde mahsur halkın muhasara sırasındaki ahvali, düşman askerlerinin nicelik ve nitelikleri, kale içinde mahsur kalan halkın etnik ve dini olarak çeşitlilik gösterdiği de sözlü ortam tarih yazıcılığı bağlamında kaydedilmiştir. Muhasara altında sıkışmış halkın dini açıdan çoğunluğunun Müslümanlardan oluştuğu, “*Kal'anın içinde olan müslimin cenk idüben*”, “*Ya İlahi bu Bosna'yı sen saklağıl: Bunların sıbyanını kâfirlere çinletmegil*” dizelerinden açıkça anlaşılmaktadır.

Kale içinden bir haberci (feryadçı) aracılığıyla kalenin içinde hem kadıdan hem de müftüden yazılı bir haberin merkeze ulaştırıldığı “*Bakdılar feryadçı geldi Bana Luka Kala'dan: Ehl-i Kala cümleinin hem kadı hem müftüden Muhzır İ'lamı getürdi geldi asker Nemçe'den*” dizeleriyle bildirilmektedir. Avusturya İmparatorunun, Banya Luka'yı Müslümanların elinden almak üzere sevkettiği taburların komutasında Hilsburghausen bulunmaktadır. Banya Luka'yı kuşatmaya girişmesi üzerine Ehl-i Kaleden gönderilen muhızır ilamının içeriği yazılı tarih kaynağımızda “*telaş ve korku yaratan bu kuşatma haberi Vali Ali Paşa'ya Bana Luka Müftüsü Mehmet Emin Efendi'nin yanında getirdiği ve kale kadısının, zabitlerin, imam, hatip, şeyh ve diğer ilgililerin yalvarış ve yakarışlarını belirten dilekçelerle duyuruldu*” (Bosnavi 1979: 43) şeklinde geçmektedir.

Yine bu bölümde Avusturya'nın işgal kuvvetlerinin hayli kalabalık, cephaneye bakımından oldukça varlıklı olduğunu “*Bunca top cephanesiyle bunca gülle kunbara: Bunca asker alay alay sanki yollar kapkara*” dizelerinden hareketle tahmin edebilmekteyiz. Başka bir dizede de “*Aldılar tabur içine kala'nın dört yanını*” kalenin dört bir yanından tamamen kuşatıldığı bildirilmektedir. Avusturya'nın Bosna üzerine yüz elli binden fazla asker ile yola çıktığı, Bosna'ya beş kol halinde saldırmak üzere harekete hazır beş tabur asker getirdiği ve bunların birincisinin de Banya Luka'yı almakla görevlendirildiği, en iyi cephaneye ve humbaralar ile donatıldığı (Bosnavi 1979:23, 49) yazılı ortam tarih kaynağımız tarafından doğrulanmaktadır. Türkü metni içinde “*Hem getürdi adı belli altı bin baş olan: Lebuçe sahrasında birkaç bin mela'in olan: Adı mel'un bin mel'un bellüdür mel'un olan*” dizeleri Avusturya'nın Banya Luka kuşatması sırasında uygulamış olduğu askeri düzene gönderme yapıyor olmalıdır. Zira toplamda sekiz bin ya da biraz fazlasına işaret edilmektedir. Avusturya'nın Banya Luka üzerine sevk ettiği sekiz bin askerden oluşan orduyu üç kısma ayırmıştır. Bu düzen gereği bin asker bir kol, iki bin asker bir kol, geriye kalan beş bin asker

geometrik bir kurala göre düzenlenmişti. Bu düzen gereği bir kolda yaşanılması muhtemel bir bozgun halinde diğer kollar kuşatmayı tamamlamakla vazifeli olduğu yazılı tarih kaynağımız tarafından bildirilmektedir. (Bosnavi 1979: 46).

Banya Luka Kalesi türküsünün ilk bölümü adeta feryadçının Vali Ali Paşa'ya getirmiş olduğu feryadnamenin içeriğinden oluşmaktadır. Feryadnamenin içinde yazılanların kale içindeki halka ve kuşatmanın genel ve son durumuna dair malumatı içerdiği düşünülecek olunursa türkü metninin bu bölümü de Ali Paşa huzurunda okunan dilekçelerin sözlü ortamdaki kaydı durumundadır. Zira kuşatmanın hangi koşullarda gerçekleştiği, halkın kimlerden oluştuğu, kuşatmanın son durumu, düşman askerinin sayısı, sahip olduğu cephanenin muhtevası gibi bir çok malumat bu bölüm içinde gayet teferruatlı bir şekilde aktarılmaktadır. Bu cümleden olarak “Taburun konakçısı⁷ çarkçısı çokmuş ol; Geçdi tabur Sava nehrin köprü ile bilmiş ol” dizeleri de bu neviden detaylar içermektedir. Devamında “Kurdı tonbas⁸ üzre köprü geçti Virbas suyunu: Aldılar tabur içine kal'anın dört bir yanını” dizeleri de kuşatmanın ulaştığı son duruma işaret etmektedir. Sava Nehri'nin Banya Luka'ya yayan sekiz saat olduğu akabinde Virbas Suyunun Banya Luka Kalesine bitişik denecek kadar yakın olduğu göz önünde bulundurulduğunda türkünün ilk bölümü kuşatmaya dair bir durum raporu görüntüsündedir⁹.

İkinci bölüm, feryatçının Hekimoğlu Ali Paşa'ya kuşatmayla ilgili getirdiği feryadname/muhzır/vesika okunduktan sonra Hekimoğlu Ali Paşa ve askerlerinin kuşatmayı kaldırmak üzere yola koyulması ile başlamaktadır. Hekimoğlu Ali Paşa sözlü tarih vesikamıza göre hiç vakit kaybetmeden cümle müslümana haber salarak gazaya çağırıştır. Bu hal “*Nusreti Hakktan dileyüb olmadı hiç gönlü saht: Ayetiyle cahid ü email olup uydurdu raht*” ve “*Her tarafa buyurulduklar saldı vü ferman eyledi: Herkese farz oldu gide zira hücum eyledi: Harb ü darba kadir olan kimse kalmasın dedi*” de ivedilikle yola çıkmak hazırlığına gönderme yapmaktadır. Banya Luka'nın kuşatıldığı sıralarda Bosna Valisi'ne Buzin ve Çetin Kaleleri halkından da dilekçe ve feryadnameler ulaşmakta bundan sebep Vali Ali Paşa hangi tarafa derhal müdahale edilmesi hususunda ikilemde kalmaktadır. Bu ikilemin aşılması

⁷ Konakçı:[Konakçı Başı]: Sefere giden padişahların tuğlarıyla, otağ-ı hümayunlarını nakletmek ve konaklayacakları yeri hazırlamak vazifesiyle mükellef olan memur hakkında kullanılır bir tabir (Pakalın, 1983: C.II: 291)

⁸ Tombaz: Nehirlerde, nakliyat ve köprü dubası yerinde kullanılır altları düz bir nevi kayık adıdır (Pakalın, 1983: C.III: 511).

⁹ Kuşatmanın, Vali Ali Paşa ve askerlerinin Banya Luka'ya yetişmezden önceki son durumu Bosnavi, 1979: 55'te teferruatlı bir şekilde tasvir edilmektedir. Bu tasvir ile Sözlü tarih vesikamız birbiriyle tam paralellik göstermektedir.

hususunda danışmanları ve ahl-i akıl ile istişare etmiş netice olarak Banya Luka Kuşatmasının kaldırılması yönünde karar alınmıştır.¹⁰

Vali Ali Paşa'nın Banya Luka ileri gelenlerinden gelen dilekçeleri okuduktan ve danışma meclisinde Banya Luka Kalesindeki muhasaranın kaldırılması yönünde karara varıldıktan sonra, hemen sonra yola çıkmak gayretine düştüğü Bosnavi tarafından şu şekilde aktarılmaktadır: “*Tedbir sahibi müşir vali hazretleri, derhal büyük çabalar harcıyarak yukarıda sözü geçen kalede kuşatılmış olan müminlere imdat ve yardım çarelerini araştırmaya koyuldu*” (Bosnavi 1979:43).

“*Her tarafa buyuruldu saldı vü ferman eyledi: Herkese farz oldu gide zira hücum eyledi: Harb ü darba kadir olan kimse kalmasın dedi*” dizeleri akıl baliğ olan her bir kişinin orduya katılması hususunda çıkarılmış bir fermana işaret etmektedir. Yazılı tarih kaynağımızda bu detaya yer verilmemektedir. Buna benzer olarak kuşatmayı kaldırmak üzere yola çıkan Hekimoğlu Ali Paşa ve askerleri Podraşça Ovasında ordugah kurmuş ve hareket planlarını da yine burada yapmışlardır. Buradan Banya Luka'ya hangi yoldan gidilmesi hususunda yapılan istişareler sonucu takip edilen yol yazılı kaynağımızda çok açık değildir. İki ihtimalden söz edilmekle birlikte birinin on saatlik diğerinin on dört saatlik yürüme mesafesinde yol katettireceği belirtilmektedir. Sözlü vesikamızda ise önce Karaul kasabasına sonra Yayçe kalesini geçerek Gölhisar Kalesine ardından da Podraşça(Bodraşnice) ordugahını kurduğunu, Sitniçe'den İzmiyan'a geçildiğini İzmiyan ve Banya Luka Kalesi arası mesafenin yayan olarak uzak olduğu, Vırbas suyunun öğle vakti geçildiğini ve nihayet sabah namazı ile harekete geçildiğini sözlü tarih vesikamızın dizelerinden hareketle tahmin edebilmekteyiz.

Türkü metni içinde Podraşça ovasından Banya Luka'ya uzanan yol oldukça detaylı tasvir edilmiş olmasına rağmen yazılı tarih metninde doğru yoldan gidiliyormuş gibi yapılarak büyük bir gösterişle ovoidan, Banya Luka'ya üç saatlik yere kadar gelindiği Vırbas suyunun doğu ve batısından Banya Luka'yı gören dağların eteklerinden dolanarak ırmak üzerinden sallarla Banya Luka'ya bir buçuk saatlik uzaklığa kadar gelindiği ve sabah hareket etmek üzere burada dinlenildiği belirtilmektedir. Bu menzilde askerın konaklaması, dinlenmesi Türkü metninde “ Öyle vakti cümle asker geçti Vırbas suyunı: Ta gelüp kapladı kondı sürüben atlarını : Atlarına buldı ana suyunı hem okını” dizeleriyle ifade bulmaktadır.

“Subh-ı kıldı vaktiyle nam-dar: Kullara giydirdi zırhlar yürüdi ol bahtiyar: Sığınup Allah'a doğru tabur üzre şah-var” dizelerinden hareketle daha önce sözü geçen menzilden

¹⁰ Banya Luka Kalesinin Bosna'nın iç kısmında olması bu kararın alınmasındaki ana etkidir. İlaveten elde mevcut askerın ikiye bölünmesi de akla yatkın kabul edilmemiştir. Vali Ali Paşa'nın danışmanlarıyla yapmış oldukları istişare için bakınız: Bosnavi, 1979:53.

harekete geçmek üzere sabah yola çıkıldığı belirtilmektedir. Yazılı tarih kaynağımız Bosnavi (1979: 62-63), Pazar günü saat ikide dağın belinden kaleye karşı ovaya inildiğini, ordunun düzenlenip safların kurulmasına başlandığını bildirmektedir. Sözlü tarih vesikamıza paralel olarak sabah namazının kılınmasını takiben yola çıkıldığı ve saat iki de kalenin yakınlarına gelmesi ihtimal dâhilindedir. Kalenin muhasarasının İslam askeri tarafından kaldırılmasıyla sonlanan sözlü tarih vesikamız ile yazılı tarih metnimizin paralellik arz ettiği başka bir ayrıntı ise kuşatmayı kaldırmak üzere yola çıkan Hekimoğlu Ali Paşa'nın ve onun mahiyetindekilerin ezberden Kuran'dan bazı sureleri, ayetleri okuduklarının belirtilmesidir. Sözlü vesikamızda “gece gündüz okuyup inna fetehna¹¹ suresin”, “Her vakit tazarru itdi andı Rabbisin”, “Okuyup Nusret-i Minallah¹² kaldurup bayrakları” dizelerinde bu durum haber verilmektedir. Bosnavi (1979: 63), İmam, hatip, şeyh ve bu gibi halkın saygıdeğer bulduğu kişilerden birçoğunun yola çıkıldığından beri Kuran-ı Kerim'i hatim etmekle meşgul olduklarını bildirmekle sözlü vesikamızın güvenilirliğini bir kez daha doğrulamaktadır.

Banya Luka Kalesi türküsü sözlü bir vesika olarak kabul edilerek yazılı ortam tarih metinleri ile paralelliği ortaya konulmuştur. Sözlü bir vesika olarak Banya Luka Kalesi türküsünün ihtiva ettiği malumatın da yazılı tarih metinleri tamamlayıcı detaylar içerdiği görülmektedir. Yakıldığı sırada Hekimoğlu Ali Paşa mahiyetindeki bir asker tarafından yakıldığı tarafımızca düşünülen destanî Banya Luka Kalesi Bosna'daki Türklük tarihinin silinmez izlerinden biridir. Sözlü ortam tarih yazıcılığı bağlamında Balkan sahası Türklük araştırmaları açısından değerli bir yere sahiptir.

Türküler Bağlamında: Sözlü Ortam Tarih yazıcılığı

Türk diline ait ilk yazılı belgelerin (bugünkü bilgilerimizle) VII. ve VIII. Yüzyıllara ait olduğu kabul edilmektedir. Türk sözünün yazıyla mekâna bağlanması bu dönemdedir. İlk yazılı metinler üzerinde yapılan incelemeler bize bu dilin sözel dönemi üzerinde bir fikir yürütme olanağı sunmaktadır (Üçüncü 2004:128). Türkçenin bu bağlamda en az 5000 yıllık bir sözel dönem aşamasından geçerek günümüze ulaştığı bilinmektedir (Balkan 1992: 1-57).

¹¹ “İnna Fetehna leke fethan Mübina”, “ Ey Muhammed! Doğrusu biz sana apaçık bir zafer sağlamışızdır” (Kuran-ı Kerim, 1983:510) mealindeki , Fetih Suresinin ilk ayetidir. Halk arasında fetih suresi yerine “İnna Fetehna” denilmesi olağan bir durumdur. Zira Fatih Suresi “Elham”, İhlas Suresi “Kulhuvallahu”, Felak ve Nas Sureleri “Kul Euzular” olarak adlandırıldığı bilinmektedir.

¹² “Ve uhrâ tuhıbbûnehâ, nasrun minallâhi ve fethun karıb (karıibun), ve beşşiril mü'minîn (mü'minîne)”, “Bundan başka sevdiğiniz bir şey daha: Allah katından bir yardım ve yakın bir zafer vardır” (Kuran- Kerim, 1983: 551) mealindeki Saff Suresinin 13. Ayetidir.

Söz konusu 5000 yıllık sözel dönem aşamasında sözlü kültür ve kültüre dair her türlü halk bilgisi sözlü hafıza kanalıyla nesilden nesile aktarıla gelmiş olmalıdır. Sözlü hafızada, hatırlamayı kolaylaştırıcı etkileriyle kalıp ifadeler, ses uyakları ve ritim kaçınılmaz bir şekilde kullanılmış olmalıdır.

Sözlü kültür, toplumun ortak malı olan hazır kalıpların deneyimleri pekiştirecek şekilde biçimlendirilmesiyle oluşur ve yazılı metinden yoksun olduğu için de toplum belleğinde yüzyıllarca gelişerek varlığını halkın bilincine yerleştirerek sürdürür. Sözle biçimlenen düşünce zaman içinde geliştikçe hazır deyişlerin kullanımı da ustalık kazanır (Ong 1995: 50- 52). Kalıplaşmış ifadeler, ritimli söz grupları nesilden nesile aktarılarak özünden çok uzaklaşmadan çekirdek yapısını muhafaza ederek hafızaya kodlanmaktadır.

Sözlü kültür mahsullerinin hem yaratıcısı hem de icracıları on altıncı yüzyıla kadar ozan-baksı geleneği içinde ilk mahsullerini vermiş ozan ve baskılardır. Ozan- baksı geleneği Balkan sahasına ilk olarak Atilla'nın zaferleriyle geçmiş olmalıdır. Atilla'nın zaferlerine methiyeler düzen ozanlar Balkan sahası Türk sözlü kültür ürünlerinin ilk mahsullerinin temellerini bu süreçte atmış olmalıdırlar.

Orta Avrupa milletlerinin destan ve efsanelerinde yer alan Atilla çağı, bugünkü Avrupa milletlerinin şekillenmesinde de önemli bir rol oynamış: Bozkır kültürü şüphesiz bu devrede bütün Avrupa kültürlerini derinden tesiri altında bırakmıştır (Németh 1966: 122). Balkan sahası Türk sözlü kültür geleneği mahsullerini, Yugoslav epik halk şiiri olarak adlandırmayı yeğleyen Lord(1951: 57;58) bu cümleden olarak bu sözlü yaratmaların Türk sözlü şiir sanatının Balkan sahası mahsulleri olduğunu göz ardı etmeyi tercih etmiş olmalıdır.

Sözlü ortamda varlığını sürdüren, bu çeşit ortam ve vakalar karşısında oluşan sözlü tarih vesikaları olarak nitelendirilebilecek bu tip eserler yazıya geçirildikleri dönemlere kadar halkın sözlü hafızası da saklanılmış, sonraki kuşakların tarih bilincini canlı tutmak için aktarıla gelmiştir. Sözlü ortam tarih metinleri nesilden nesile sözlü hafıza ve ritim aracılığıyla nakledilirler. Sözlü hafızada var oldukları gibi varlıklarını da yine bu hafızanın gücüyle sürdürebilirler. Zaman zaman eklemelere veya eksiltmelere de maruz kalırlar. Bu özelliği sözlü ortam metinlerin dezavantajı olup okuma yazma bilen bir kişi tarafından yazılı ortama geçirilip sabitlenene kadar bu durum devam edebilmektedir.

“Sözel ortam yaratıcılığı metinler yazıya intikal etme şansı bulunca, onlar da yazılı eserler gibi ölümsüzlük kapısından içeri girme imkânına kavuşmuş olur. Yazılı ortamda ise, yazılan bir tarih eseri, kaynak kişilerden, evraklardan ve kimi zaman bizzat yapılmış gözlemlerden elde edilip vücûd bulur” (Yıldırım 2003:150). Bu tip tarih eserleri yazı ile korunabilmektedir. Unutulmaya dirençlidirler. Sözlü ortamda yakılan türküler, türküyü

oluşturan kişiler sözlü tarih metni olarak ele alınacak vakayı bizzat yaşamış olması muhtemel kişilerdir. Bu minvalde Balkan sahasında icrasına şahit olduğu türkülerden bahsederken “bu tip türkülerin icrasını biz tarihte gerçekte ne olduğunun kaydını tutan, kendisiyle aynı anda yaşamış ama hepsinden öte gerçekte bunu gelecek kuşakların hafızası için kaydederken buluruz” tespiti ile türkünün icrasının haiz olduğu bilgiyi kendisinden sonraki kuşağa aktarmak kaygısıyla hafızaya kaydedildiği, icracının aslında bilinçli ve gönüllü sözlü vesika yazıcısı ve taşıyıcısı görevini de üstlenmiş olduğunu düşünmekteyiz.

Sonuç

Sözlü kültür ortamı mahsulleri zaman ve mekâna bağlı olarak geçmişten günümüze gelenek ve göreneklerin, tecrübe edilmiş bilgi ve deneyimlerin, sanat ve estetik anlayışlarının, sosyal norm ve değer yargılarının, bizatihi yaşanılmış tarihi bilginin aktarıldığı sözlü vesikalardır. Bu cümleden olarak Banya Luka Kalesi Türküsü, genel anlamıyla Balkan sahasında yerel anlamıyla da Bosna sahasındaki Türk varlığının ve Türklük dünyası kültürel katkılarının yadigarı olarak düşünülmelidir.

Türkünün bizzat kuşatmaya şahit olan ve yüksek ihtimalle kuşatmayı kaldırmak üzere Hekimoğlu Ali Paşa'nın mahiyetinde bir asker olması muhtemeldir. Yazılı ortam tarih metinleri ile karşılaştırıldığı takdirde Türkünün sözlü tarih vesikası olduğu müşahede edilmiştir. Avusturya'nın 1718 Pasarofça antlaşmasını Ruslarla yapmış olduğu gizli ittifaka güvenerek bozmasıyla başlayan süreçte Bosna'da başlayan işgal hareketleri içinde Banya Luka Kalesinin muhasarasını tasvir eden bu sözlü vesika tarihin bir noktasında yazıya geçirilerek mekâna bağlanmış olmalıdır. Sözlü tarih vesikası Banya Luka Kalesi türküsü deneyimle sabit olduğu için sadece tarihi bilgi ve durumu aktarmakla kalmamış ilaveten muhasara altındaki halkın içinde bulunduğu psikolojik durumu, dönemin adab-ı muaşeret kurallarını, coğrafi ehemmiyete sahip birçok yeri, 1736- 1739 yılları içinde Bosna Halkının Osmanlı hükümetine olan samimi inanç ve güvenini de o günkü canlılığıyla günümüze taşımıştır.

Balkan sahası Türklük araştırmaları bağlamında yapılması elzem arşiv ve alan araştırmalarıyla yazılı tarihin kaleminin kırıldığı, yazmadığı ya da yazmak istemediği nice vakanın ortaya çıkması kuvvetle muhtemeldir. Bu cümleden araştırmalar ve derlemelerle tespit edilecek türkülerimizin Türk sözlü şiir geleneği bağlamında sosyal ve tarihi bağlamı içinde ele alınması Türklerin Balkan sahasındaki kültürel katkılarının uluslararası tarih yazıcılığının taraflı tutumlarına karşı sözlü tarih vesikaları hükmündedirler.

Kaynakça

- Agah Sırrı Levent, *Gazavatnameler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavatnamesi*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara,1956.
- BALKAN, Kemal. "Eski Önasya'da Kut (veya Gut) Halkının Dili İle Eski Türkçe Arasındaki Benzerlik" Erdem, C. VI *AKDITYKY*, s. 16, Ankara,: 1-125, 1992.
- GÜNAY, Umay, "*Türk Kültürünün Bilgi ve Kültürel Şifre Taşıyıcısı Olan Âşık Edebiyatı*", *Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Ankara: Akçağ Yay. , s. 356-360, 2008.
- GÜNAY, Umay *Türklerin Tarihi; Geçmişten Geleceğe*. Ankara: Akçağ Yay, 2010.
- HASAN, Hamdi. *Saray- Bosna Kütüphanelerindeki Türkçe Yazmalarda Türküler*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay, 1987.
- JELAVICH, Barbara. *Balkan Tarihi: 18. ve 19. Yüzyıllar*. İstanbul: Küre Yay, 2006.
- JELAVICH, Barbara.. *Balkan Tarihi*. İstanbul: Küre Yayınları, 2006.
- KARPAT, Kemal.. *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, Çev. Recep Boztemur. İstanbul: İmge Kitapevi, 2004
- Kuran- Kerim (1983), *Kuran-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.
- KURAT, Akdes Nimet. *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*. Ankara: TTK Yayınları, 1972.
- LORD, B. Albert. "History and Tradition in Balkan Oral Epic and Ballad". *Western States Folklore Society*, Vol. 31,No 1 (Jan.): pp. 53-60, 1972.
- LORD, B. Albert. "Yugoslav Folk Poetry". *Journal of the Internal Folk Music Council* 3, pp. 57-61, 1951.
- NEMÉTH, Gyula *Atilla ve Hunları*. (Çev.Şeref Baştav), Ankara: AÜDTCF Yayınları, 1966.
- OKİÇ, Tayyib. "Neşredilmemiş Bazı Türk Kaynaklara Göre Bosna Hıristiyanları (Bogomilleri)". Çev. Salih Akdemir - Recep Duran. *İslami Araştırmalar*. 6/4. ss. 235-239, 1989
- ONG, Walter J. *Sözlü ve Yazılı Kültür/Sözün Teknolojileşmesi*.(Çev. Sema Postacıoğlu), İstanbul, Metis Yayınları, 1995.
- PAKALIN, M. Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. C.II-III, İstanbul: MEB Basımevi, 1983.
- RYANT, Carl. "Oral History and Business History", *The Journal of American History*, Vol. 75, No. 2, pp. 560-566, 1988.

SOLAK, Mehmet. “Osmanlı İdaresi Altındaki Balkanlar (1789-1806)”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi, 2007

SOYSAL, Fikri. “Rumeli Olay Türküleri”.Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, 2007.

ÜÇÜNCÜ, Kemal. “İrşâd ve Tebliğ Bağlı İcrâ : Türk Sözlü Kültür Geleneği Bağlamında Türk Tekke Edebiyatı”, **TÜBAR** XVI, (2004): 127- 141

Türk Ansiklopedisi, Bosna Eyaleti- Bosna Hersek Maddeleri, VII. Cilt 359-365

YILDIRIM, Dursun. “Balkan Üçlemesi ve Tarih”, **Türkbilig** 6,: 144-160, 2003

YILDIRIM, Dursun.“Orta Asya Bozkırlarından Urumeli’ne”. **Türk Bitiği**, Ankara: Akçağ Yayınları: 1998.

YILDIRIM, Dursun. “Tarih Yazımı ve Sözlü Ortam Kaynakları”. **Türk Bitiği**, Ankara: Akçağ Yayınları: 1998.

YILDIRIM, Dursun.“Sözlü Gelenek Kültürü”. **Türk Bitiği**, Ankara: Akçağ Yayınları: 1998.

Türki-i Bana Luka Kal’ası

¹Bakdılar feryadçı geldi Banyaluka kaleden
Ehli kale cümlenin hem kadı ve hem müftüden
Munzır-ı lamı getirdi geldi asker Nemçe'den
Nakz-ı ahd eyledi Nemçe gör nice etdi gurur

²Hem getirdi adı belli altı bin baş olan

Lebuçe sahrasında birkaç bin melain olan
Adı melun bin melun bellidir melun olan

Nakz-ı ahd eyledi Nemçe gör nice etdi gurur

³Taburun konakçısı hem çarkçısı olmuş ol
Etdiği hayinliği bildi bu demle bulmuş ol
Geçti tabur Sava nehrin köprü ile bilmiş ol
Nakz-ı ahd eyledi Nemçe gör nice etdi gurur

⁴Bunca top cephanesiyle bunca gülle kunbara
Bunca asker alay alay sanki yollar kapkara

Geldi yap yap şehre kondu banaluka kaleye
Nakz-ı ahd eyledi Nemçe gör nice etdi gurur

⁵Kurdi tonbas uzre köprü geçdi Virbaş suyunu
Aldılar tabur içine kalenin dört yanını
Ehl-i islam oldu hayrann etdi Nemçe hayini
Nakz-ı ahd eyledi Nemçe gör nice etdi gurur

⁶Saçdı ateş verdi sanki olmuş idi zelzele
Allah diyen ya Muhammed daima güle güle
Mucizati hiç sayılmaz Ahmet'in bir vech ile
Nakz-ı ahd eyledi Nemçe gör nice etdi gurur

⁷Muhzir okundukda bildi anladı çün nikbaht
Nusreti hakdan dileyip olmadı hiç gönlü saht
Ayetiyle cahid-ü amil olup uydurdu raht
Nakz-ı ahd eyledi Nemçe gör nice etdi gurur

⁸Her tarafa buyuruldu saldı vü ferman eyledi
Herkesi farz oldu gide zira hücum eyledi
Harb ü darba kadir olan kimse kalmasın dedi
Nakz-ı ahd eyledi Nemçe gör nice etdi gurur

⁹Banyaluka kalenin imdadına gitmek gerek
Hakkın emrine itaat herkese etmek gerek
Bu gazada cümleye canı baş feda etmek gerek
Nakz-ı ahd eyledi Nemçe gör nice etdi gurur

¹⁰Geçdi tuğlar sancağıyla kimseyi hiç sormadan
İki günde hazır oldu bindi tehir etmeden
Anın ardınca güzâtı müslimin hiç durmadan
Nakz-ı ahd eyledi Nemçe gör nice etdi gurur

¹¹Severki evvelki konağın karaul'a geldi ol
Ta gelince birkaç asker sonra ondan aldı yol
Geçdi yayçe kalesinin gülhisar 'ı buldu ol
Nakz-ı ahd eyledi Nemçe gör nice etdi gurur

¹²Gece gündüz okuyup inna fetahna suresin
Ta gelüben yaptı inip bodraşnicede ordusun

Her vakit hakka tazarru itdi andı rabbisin
Nakz-ı ahd eyledi Nemçe gör nice etdi gurur

¹³Ya illahi Ali Osman devleti daim ola
Mustafanın himmetine düşmene galib ola
Düşmeni hor edip makhur edüp mağlup ola
Nakz-ı ahd eyledi Nemçe gör nice etdi gurur

¹⁴Geldi asker dört yanadan kapladı bayırları
Okuyup Nusreti minallah kaldırıp bayrakları
Her birisi din yolunda koydu canı başları
Nakz-ı ahd eyledi Nemçe gör nice etdi gurur

¹⁵Çıkdı asker ol mahalden cem olup alay ile
Bile kalkdı Alı Paşa hamd ile dua ile
Hak teala bizi avdet itdure nusret ile
Nakz-ı ahd eyledi Nemçe gör nice etdi gurur

¹⁶Sitnice'yi geçdi andan İzmiyan'a kondular
Şehri Saray yeniçerisi yarın anda geldiler
Aklusiyle payesiyle alayın gösterdiler
Nakz-ı ahd eyledi Nemçe gör nice etdi gurur

¹⁷Geldi şehrin hem kazanu hem hacısın hoş sesi
Dini Muhammed aşkındadır atlasu hem yayası
Her biri el kaldurup hakka dua eder sesi
Nakz-ı ahd eyledi Nemçe gör nice etdi gurur

¹⁸Kaleden feryadçı geldi siristiyle hep koşup
Ta gelip alı Vezirin ayağına yüz sürüp
Üç güne dek gitdi kale gelmez isen erişüp
Nakz-ı ahd eyledi Nemçe gör nice etdi gurur

¹⁹Kafir atar günde bin top gice ile kunbara
Gösterir kaleye her gün alayını kapkara
Kaleye pek dar olupdur kadir allah kurtara
Nakz-ı ahd eyledi Nemçe gör nice etdi gurur

²⁰Kalenin içinde olan müslimin cenk iduben
Rabbena efrığ aleyne ayetin yad iduben
Her sabah Debruce'den çıkarmı güneş yakuban

Nakz-ı ahd eyledi Nemçe gör nice etdi gurur

²¹İzmiyan'dan kopdu asker Banyaluka üstüne
İş bu menzildür oluptur süratıyla yürüne
Alay alay öğle vakti geldi Virbaş şuyına
Nakz-ı ahd eyledi Nemçe gör nice etdi gurur

²²Öyle vakti cümle asker geçdi Virbas suyunu
Ta gelüp kapladı kondu sürüben atlarını
Atlarına buldu ana suyunu hem okcunu
Nakz-ı ahd eyledi Nemçe gör nice etdi gurur

²³Koptu andan askeri islam zahir oldı çün sabah

Yaya asker suratiyle atlı olan çün riyah
Cümle asker alay alay yürüdü etdi revah
Nakz-ı ahd eyledi Nemçe gör nice etdi gurur

²⁴Subhi kıldı vaktiyle kim ol vezir i nam dar
Kullara gıydırdı zırhlar yurudı ol bahtıyar
Sığınup allah a dogrı tabur uzre sah var
Nakz-ı ahd eyledi Nemçe gör nice etdi gurur

²⁵İrisup Debruce'den çün çıkdı islam askeri
Ehli kale gördü çün müminlerin bayrakları
Cümlesi şad oluban okur isbu beyitleri
Nakz-ı ahd eyledi Nemçe gör nice etdi gurur